

Деміфологізація свідомості

Олександр ШМОРГУН,
кандидат філософських наук

ДРАМАТИЗМ ПОЗАЧЕРГОВИХ ПРОПОРЦІЙНИХ ВИБОРІВ «КОТА В МІШКУ» ПОЛЯГАЄ В ТОМУ, ЩО НАВІТЬ ЯКЩО ДО ПАРЛАМЕНТУ ПРОЙДУТЬ КОМПЕТЕНТНІ ЧЕСНІ ПОЛІТИКИ, ЯКІ УТВОРЯТЬ ДЕМОКРАТИЧНУ КОАЛІЦІЙНУ БІЛЬШІСТЬ І СФОРМУЮТЬ УРЯД, НЕМАЄ ПІДСТАВ СПОДІВАТИСЯ НА ПОДОЛАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ, А ТИМ БІЛЬШЕ – ЗАГАЛЬНОПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ.

***Міф перший:** про політреформу, завдяки якій начебто в Україні на реаліті було створено модель справді демократичної влади європейського парламентського взірця.*

Насправді йдеться про специфічну форму політичної боротьби шляхом «підгонки» під інтереси тієї чи іншої політичної сили Основного Закону, що надає їй діям позірної легітимності, але ускладнює або навіть унеможливорює законне відсторонення виборцями скомпрометованої влади.

Такий феномен переписування Конституції «під себе» має немало історичних прецедентів. Достатньо згадати лише Францію, де впродовж ста п'ятдесяти років не раз траплялася калейдоскопічна зміна Основних Законів, причому прийняття кожної нової конституції нерідко завершувалось антиконституційним переворотом і кривавою загальнополітичною катастрофою.

***Міф другий:** про те, що започаткований в Основному Законі 1996 року варіант так званого інституту «суперпрезидентства» начебто «не спрацював».*

Насправді в Україні ще ніколи не існувало повноцінного інституту прези-

дентської влади. Яскравим прикладом цього стала діяльність Леоніда Кучми та Віктора Ющенка. Форма політичного правління, започаткована за президентства Леоніда Кучми, яка пізніше отримала назви на кшталт «поставторитарний режим», «керована» чи «авторитарна» демократія, у професійній політології визначена як монархія – тобто така собі неомонархія або свого роду формально конституційний, але

практично необмежений президентський абсолютизм, що функціонує за старовинним принципом «король править, але не відповідає». Іншими словами, за цих обставин зміст жодним чином не відповідає демократичній формі (декларуванню загальних виборів тощо).

Що ж до «сильного», а по суті – ефективного президентства, то традиційно воно характеризується граничною вза-

емозалежністю між повноваженнями та персональною відповідальністю глави держави, відсутньою не тільки в попередньому «кучмівському», а й у «пореформеному» варіанті нашого інституту президентства.

Тож зовсім не випадково, коли ще за часів обговорення й ухвалення «найдемократичнішої у світі» Конституції СРСР 1936 року виникла ідея створення інституту президентства, Йосиф Сталін (як згодом і Микита Хрущов) категорично виступив проти цього. «Вождь народів» у кращих макіавеллівських традиціях політичного цинізму, спираючись на старовинну тезу «коли відповідають всі – не відповідає ніхто», висунув ідею «колективного президента», яким була Президія Верховної Ради СРСР (хоча насправді все вирішував особисто Генеральний/Перший секретар ЦК і наближені до нього члени Політбюро/Президії ЦК ВКП(б)/КПРС).

Міф третій: про те, що завдяки так званій політреформі начебто відбувся перехід від президентсько-парламентської республіки до республіки парламентсько-президентської.

Після прийняття закону «Про Кабінет Міністрів» Україна начебто максимально наблизилася до парламентської республіки європейського взірця на кшталт німецького канцлерства (сучасна назва такої форми правління – «міністеріалізм» або «система кабінету»), за якої не президент, а саме прем'єр-міністр фактично очолює виконавчу гілку влади (у деяких європейських конституціях як синонім слова «канцлер» свого часу навіть використовували красномовне визначення статусу глави кабінету – «міністр-президент»).

Унаслідок цих маніпуляцій маємо своєрідну, не менш антидемократичну, ніж попередня монархія, форму правління так званого «роздільного» біцефального, або дослівно «двоголового» типу. Тобто систему, за якою подвоюються і фактично стають самостійними прем'єрський та президентський центри виконавчої влади. У нашому варіанті ця біцефальність набула біцелопатичної навіть не роздільності,

а розірваності, з приводу якої автори довідника «Порівняльна політологія сьогодні. Світовий огляд» Габріель Алмонд, Бенджамін Пауелл, Каар Стром та Рассел Далтон зазначали, що яскравими прикладами конфліктних багатопартійних систем з неефективними коаліційними урядами були Франція, Італія і Веймарська Німеччина, що врешті-решт і призвело ці країни до політичних катастроф. Саме тому такі політичні устрої особливо небезпечні безпосередньою «загрозою громадянської війни» для пострадянських держав, особливо тих, які, подібно до України, розколоті за мовно-етнічними ознаками.

**ЯК ПЕРЕСІЧНІ ВИБОРЦІ,
ТАК І ДЕПУТАТИ ЗАВЖДИ
ОБИРАЮТЬ ЗАПРОПОНОВАНІ
ЇМ КАНДИДАТУРИ
УРЯДОВЦІВ ЗА ПРИНЦИПОМ
«МЕНШОГО ЗЛА».**

Більше того, якщо вже говорити про ефективність виконавчої влади, створеної не під конкретних осіб, то будь-який наступний прем'єр-міністр, у тому числі й Віктор Янукович, якщо він справді захоче проводити справжні реформи, неминуче відчужує обмеженість своїх повноважень, так би мовити «зв'язаність рук» у прийнятті відповідальних рішень. Адже, як показує досвід демократич-

них країн, коаліційний уряд, особливо в кризові моменти, у принципі не може бути злагодженою командою, подібною до команди президентської. Постійна небезпека винесення Кабмінові вотуму недовіри з боку Верховної Ради (а цей вотум по суті є спрощеним механізмом імпичменту) і сама прив'язка терміну роботи уряду до терміну повноважень Верховної Ради робить прем'єра заручником ситуативних кон'юнктурних популістських рішень, різко обмежує широту його управлінського маневру (до речі, аналітики вже звернули увагу на те, що у своєму проекті закону про місцеве самоврядування Олександр Мороз пропонує суттєво урізати права не тільки президента, а й прем'єр-міністра).

І головне, всенародне обрання надає тільки президентові найвищу легітимність законодавчої та політичної ініціативи у вирішенні питань, не врегульованих чинним законодавством, і навіть право користуватися так званими невід'ємними правами на екстраординарні дії. Ось що з цього приводу пишуть відомі американські автори Кеннет Джанди, Джефрі Беррі, Джеррі Голдман, Кевін Хула в книзі «Мобілізуєючи виклик демократії. Процес державного управління в США»: «Заяви про невід'ємні права часто виникають у критичні моменти історії нації. За часів Громадянської війни, наприклад, Авраам Лінкольн видав цілу низку указів, що виходили за загальноприйняті межі

президентської влади... Його логіка була простою: чи можна втратити націю і при цьому зберегти конституцію?... Згодом Конгрес і Верховний суд схвалили дії Лінкольна. Це схвалення надало додаткової законності теорії невід'ємних прав, яка з часом змінила інститут президентства».

Міф четвертий: *про те, що перехід до гранично радянського варіанта квазіпарламентської республіки (згідно з моделлю соціалістів) із суто декоративною роллю президента або взагалі без нього (за конституційним проектом комуністів) начебто надасть можливість ліквідувати всі перекосянинишої моделі правління, уникнути зайвої «концентрації влади».*

Насправді ж в обох випадках Верховна Рада може перетворитися на подобу новітнього ЦК, найпотужніші олігархи з усіх фракцій – на своєрідне «політбюро»; відповідно, керівники законодавчої гілки отримають реальну тіньову владу а la генеральний секретар.

Головним взірцем тут виступає радянське «колективне керівництво». Як на мене, парламентаризм став таким привабливим для наших лівих політичних сил і, власне кажучи, був ототожнений ними із західною демократією саме завдяки своїй анонімності, здатності перетворюватися на своєрідне закрите акціонерне товариство з гранично обмеженою відповідальністю. Насправді світовий парламентаризм знає безліч олігархічно-реакційних, так званих асамблейних квазідемократій на кшталт Третьої французької республіки, що отримала вельми символічну назву «республіки трьохсот сімей». Про такі недоліки парламентаризму, як схильність до олігархізації та охлократизації влади, писали ще видатні мислителі античності, зазначаючи, що гіпертрофована демократія завжди потурає перетворенню представницьких зборів на нескінченний балаган, сприяє появі затятих демагогів, а потім і деспотів. Ось чому «гранична демократія, – писав Аристотель, – та сама тиранія».

У Новий Час про такі недоліки парламенту, як уповільненість й усе-

редненість (а отже, і неефективність) прийняття важливих законодавчих актів за принципом «ані вашим, ані нашим», схильність до лобювання, а то й корупції, гранична анонімність (аж до узурпації влади всілякими експертними комісіями, підкомітетами або кулуарними групами впливу), а значить, і затягу безвідповідальність, перетворення функції розподілу бюджету на його дерибан олігархічно-клановими угрупованнями, що мімікують під політичні партії тощо, писали ще такі видатні розробники теорії еліт, як Нікколо Макіавеллі, Томас Гоббс, Жан Боден, Вільфредо Парето, Гаetano Моска, Роберт Михельс, а також політики-консерватори Томас Карлейль, Вільгельм Гегель, Едмунд Берк. Останньому належить стислий і водночас точний вислів: «Тиранія багатьох – помножена тиранія».

Ці самі ідеї неодноразово повторювали такі видатні політики ХХ століття, як Теодор і Франклін Рузвельти, Вінстон Черчилль, Шарль де Голль.

Що ж до можливої зауваги про критику парламентської демократії Гітлером, який, до речі, прийшов до влади, так само як і Муссоліні, цілком легітимним парламентським шляхом, то обидва вожді лише повторювали (ясна річ, виходячи зі своїх політичних інтересів) сказане стосовно недоліків парламенту видатними фундаторами сучасної ліберальної демократії. Йдеться передовсім про Томаса Джефферсона, Джеймса Медісона, Алексиса де Токвіля, Джона Стюарта Міля, Бенджамена Констана, Жильбера Лафайєта.

Далеко не випадкові й висновки Марі-Жана Кондорсе, одержані ним за допомогою застосування до політичних процесів теорії ймовірностей. Він показав, що як пересічні виборці, так і депутати завжди обирають запропоновані їм кандидатури урядовців за принципом «меншого зла»; і якщо ви (як залаштунковий центр політичних процесів) правильно маніпулюватимете кандидатурами, то за кілька етапів досягнете результату: цілком демократично до влади прийдуть антидемократичні лідери. Згодом Йозеф Шумпетер обґрунтував принципову об-

меженість компетентності рішень, що їх ухвалює проста більшість голосів, у тому числі й у парламенті. А згаданий Кондорсе категорично виступав проти того, щоб приймати конституцію парламентом, наполягаючи на установчих зборах.

Отже, драматизм нинішньої передвиборної ситуації в Україні полягає в тому, що навіть у разі, якщо до нового складу парламенту пройдуть, переважно, компетентні чесні політики, які утворять коаліційну більшість, а потім сформують уряд, немає підстав сподіватися на те, що це надасть можливість подолати не просто парламентську, а загальнополітичну кризу.

Законодавчий орган, як свідчить новітня європейська історія, у принципі втрачає свою ефективність через низьку мобільність та високу анонімність прийняття відповідальних рішень. Саме тому, внаслідок ускладнення суспільного життя, що потребує гранично оперативної реакції на його зміни, в усіх розвинених країнах нині неухильно зростає роль виконавчої влади і збільшується делегування їй парламентами законодавчої ініціативи

(симптоматично, що цей механізм під час підготовки «політреформи» навіть не обговорювався).

Міф п'ятий: про те, що НУНС та БЮТ справді спроможні оперативно розробити і на всенародному референдумі затвердити нову Конституцію, яка нарешті відповідала б інтересам і потребам українського народу.

Виникають серйозні сумніви щодо наявності достатнього професіоналізму та навіть щирості цих намірів. Бо ж головний передвиборний «креатив» ющенківської команди, навколо якого точиться справжня міжпартійна гризня (зняття депутатської недоторканності, а також вимога запровадження імперативного мандата), насправді зовсім не є панацеєю від потрапляння до Верховної Ради кримінальних елементів і не забезпечує підвищення монолітності й ефективності роботи фракцій.

Обидві ці «фішки», якщо називати речі своїми іменами, є брутальним популізмом. Цивілізовані країни вже давно відмовилися від цих процедур, оскільки вони, як свідчить досвід, у

разі їхньої реалізації лише остаточно перетворять депутатів на рабів своїх партійних «босів», а самі фракції – на «машини для голосування». Тим часом справді народні обранці, які спробують мати власну позицію, стануть гнаними й переслідуваними інакодумцями. Не випадково, намагаючись зняти депутатську недоторканність і депутатські пільги на зібранні 4 вересня, Верховна Рада п'ятого скликання зіткнулася з проблемою фіксації цієї недоторканності на конституційному рівні. Останнє означає, що депутат має бути не просто захищений від переслідування за політичними мотивами, а мати статус представника не виборчого округу і

вони поки що лише повторюють положення, винесені свого часу на сумнівно легітимний референдум 2000 року.

Юлія Тимошенко намагалася винести на 30 вересня вирішення питання про доцільність в Україні президентської чи парламентської республіки. Це прагнення, на думку її ідеологічних суперників, схоже на більшовицьку революційну сверблячку. Адже народові так і не пояснили, що на практиці означає «влада громад» у стилі влади тінювих олігархічних нарад і корупційних порад. Не було спростовано кон'юнктуру дискредитацію через ЗМІ самого інституту президентства (кон'юнктурному, що існування демократичної рес-

Будь-який новий прем'єр-міністр, якщо він справді захоче проводити справжні реформи, неминуче відчужить обмеженість своїх повноважень, «зв'язаність рук» у прийнятті відповідальних рішень.

навіть не партії, а всієї нації і захищати саме її інтереси.

Насправді для конструктивного вирішення проблеми делюмпенізації кадрового складу депутатського корпусу слід було свого часу заблокувати прийняття існуючої зараз пропорційної системи виборів «кота в мішку», тобто за закритими партійними списками, про неподоланні вади якої писали такі видатні політологи ХХ століття, як Макс Вебер та Моріс Дюверже. А один із класиків сучасної політології Джованні Сарторі відзначив небезпеку введення такої системи в пострадянських країнах саме з погляду консервації антидемократичного складу й стилю роботи законодавчих органів. Так і сталося: у нас знову відбувається змагання не програм та ідей, як було обіцяно, а так званих політичних брендів, «торговельних марок» лідерів тепер уже ідеологічно аморфних мегаблків.

Що ж до туманних розмірковувань у ЗМІ про потребу створення двопалатного парламенту, скорочення кількісного складу Верховної Ради до 300 осіб (так само як і скасування депутатської недоторканності та запровадження імперативного мандата), то

публіки без інституту президентства в принципі неможливе), внаслідок чого кількість тих, хто підтримує в Україні інститут ефективної президентської влади зменшилася до позначки, що робить результати пропонованого референдуму вкрай непередбачуваними. Усе це відверто не схоже на справжній «стратегічний прорив», тим більше що впродовж декількох років ані «Наша Україна», ані БЮТ так і не спромоглися запропонувати суспільству свій проект реформи української влади.

Тому, на превеликий жаль, цілком реальною є небезпека, що процес раціональних змін політичної системи та прийняття нової Конституції України й надалі залишатиметься заручником політиканських ігор і ситуативної політичної кон'юнктури. Саме тому сьогодні так потрібна деміфологізація свідомості самої нашої політичної еліти, чимало представників якої навіть не усвідомлюють, що, підтримуючи тих, хто щосили кричить «Тримай злодія!», і звинувачуючи противників антиконституційних змін до Конституції в антиконституційному перевороті, ці люди фактично пиляють гілку законодавчої влади, на якій самі сидять.